

DOSSIER

La festa

EL VALOR FESTIU DE LA REPRESENTACIÓ

Joan Castells i Altirriba

La representació és un signe de la identitat de l'home sobre la terra. La terra no deixa de ser un element hostil que sovint perd el control, entra en crisi i es converteix en un mitjà hostil per a l'home. L'home, que se sent el centre de l'univers, sempre ha cregut que podia dialogar amb la naturalesa i amb les forces superiors que la po-

Per a l'home, el joc esdevé imprescindible i és una necessitat que es manifesta al llarg de tota la vida.

den dominar. Per aquesta raó bona part de la representació, expressada en forma de rituals, ha estat emprada com a antídoto de la por. I la por més ancestral fa referència a la mort.

La representació ha estat de sempre vinculada al pas del temps i s'ha entès com el camí de la naixença cap a la mort. El mateix cicle festiu fa el mateix circuit: de la primavera cap a l'hivern.

La representació és sempre la reconstrucció d'alguna cosa diferent: esdeveniment, personatge o objecte amb una finalitat reconeguda com a imprescindible.

El joc és l'origen de la representació

Quan contemplem el comportament d'un primat i diem que juga, no supera l'àmbit de la imitació mecànica. I encara que ens resulti divertit, no podem parlar de representació perquè no té consciència d'estar creant una nova realitat que li esdevingui útil. En canvi, quan estem davant d'un nen que juga, estem assistint a una autèntica forma de representació perquè és a través del joc que l'infant elabora una consciència pròpia d'una altra realitat. Per a l'home, el joc esdevé imprescindible i és una necessitat que es manifesta al llarg de tota la vida. Tant és així que els comportaments durant la vellesa tornen a arrelar-se en el joc fins a perdre —

en una mena de barreja de la realitat i la ficció— la consciència de representació J. Huizinga¹ fa la següent definició de joc: *Des de l'angle de la forma, podem definir el joc com una acció lliure, experimentada com a fictícia i situada fora de la vida quotidiana, capaç, malgrat tot, d'absorbir totalment el jugador. Una acció desproveïda de qualsevol interès material i de tota utilitat, que es realitza en un temps i un espai circumscrits. Es desenvolupa en un ordre segons unes regles establertes i suscita relacions de grups que s'envolten voluntàriament de misteri o accentuen amb la disfressa el seu distanciament del món quotidià.*

Davant uns nens jugant estem assistint a una autèntica forma de representació.

La representació teatral.

Els ingredients que hem descrit en parlar de la representació els trobem en totes les manifestacions teatrals considerades en un sentit ampli. En la representació teatral no hi falta ni la ficció ni la màscara, ni l'escena delimitada ni les convencions. Però no hi ha representació teatral sense la complicitat del públic que jugui el joc, o sigui que accepta les regles i juga el rol que la representació li atribueix.

El teatre en les seves formes més antigues prové, a quasi totes les cultures, del cerimonial. La primera fórmula dramàtica s'estableix en el ritu i es fonamenta en la relació entre

DOSSIER

La festa

EL VALOR FESTIU DE LA REPRESENTACIÓ

Joan Castells i Altirriba

l'oficiant i el cor de fidels. L'espai profà es converteix per al ritual en espai sagrat. En tenim una mostra al País Basc, on ha sobreviscut un dansa ritual: l'*aturesku*, un ball de caràcter reverencial que s'acompanya amb el *txistu* i el tamborí. Representa una mena de desafiament entre un que el balla davant i l'altre que ho fa al seu darrere. L'*aturesku* encara avui es balla en els esdeveniments més importants i sentits: la mort, la festa, la benvinguda.

El teatre, en les seves formes originàries, també té com a font les manifestacions litúrgiques i es des-

Però no hi ha representació teatral sense la complicitat del públic que jugui el joc, o sigui que accepta les regles i juga el rol que la representació li atribueix.

envolupa inicialment en el marc propi d'aquest caràcter cerimonial: l'amfiteatre, primer, i el cadafal medieval, després. En ambdós casos, la concordança d'estructura entre l'obra representada i el marc de la representació és total.

Per la seva banda, els rituals religiosos propicien la realització d'unes representacions dramàtiques lligades a les festes populars, a l'entrada d'un rei a la ciutat o directament vinculades a les celebracions litúrgiques.

Un espai teatral per a la cerimònia

En tota representació teatral l'espai esdevé un component definitori i té un origen sagrat o sacralitzat. En podem considerar de tres tipus:

- Un dels espais més complexos consisteix en la utilització de determinats circuits per tota la ciutat, el qual tindria el seu origen més remot en les festes dionisiàques. Podríem prendre en consideració algunes representacions modernes que encara suposen la supervivèn-

cia d'aquest tipus d'espais. A Molins de Rei és el cas del circuit que fa el Camell, però també el podem identificar en la representació de Moros i Cristians d'Alcoi o a la Festa de Sant Joan de Ciutadella, etc.

- En altres casos, l'espai per a representació es delimita en un lloc concret. N'han sobreviscut exemples en la Patum de Berga, especialment durant la dansa dels plens, o quan una colla castellera actua a la plaça del poble.

- En un tercer nivell hauríem de fer esment dels espais que es constitueixen com a edificis i que són propers als antics amfiteatres. Un bon exemple de supervivència d'aquest espai el tenim en les places de braus i en la proliferació d'edificis teatrals a totes les ciutats i pobles.

Programa dels Pastorets de la Joventut Catòlica.

A més de tots els elements de representació que provenen del cerimonial i que formen part de la vida quotidiana de tots els pobles —enterraments, festes, gastronomia, etc.—, Molins de Rei es dipositària de tres manifestacions que entronquen la seva cul-

EL VALOR FESTIU DE LA REPRESENTACIÓ

Joan Castells i Altirriba

tura amb les arrels de la representació. Ens referim a la sortida del Camell, *Els Pastorets* i *La Passió*.

Els orígens del Camell

L'entremès esdevé una via en el camí cap a la configuració d'un espai per a la representació que s'ordena d'una manera automàtica gràcies a la tradició. Entenem per entremès la figura o grup de figures animada o inanimades que hom exhibia amb motiu d'una festa cortesana. Als Països Catalans, hom troba aquest terme documentat per primera vegada en la festa de la coronació de la reina Sibil·la (1381), muller de Pere III, en la qual fou presentat un entremès consistent en un gall d'indi amb la cua desplegada que duia una composició poètica al pit. Pel fet que més endavant l'entremès volgués representar un tema concret (un paisatge bíblic, un esdeveniment històric, etc.) s'hi anaren incorporant més elements: decoració (roques, muralles, etc.), música, acció dramàtica i, a vegades, text, de manera que hom entengués per entremès el conjunt de tots aquests elements.

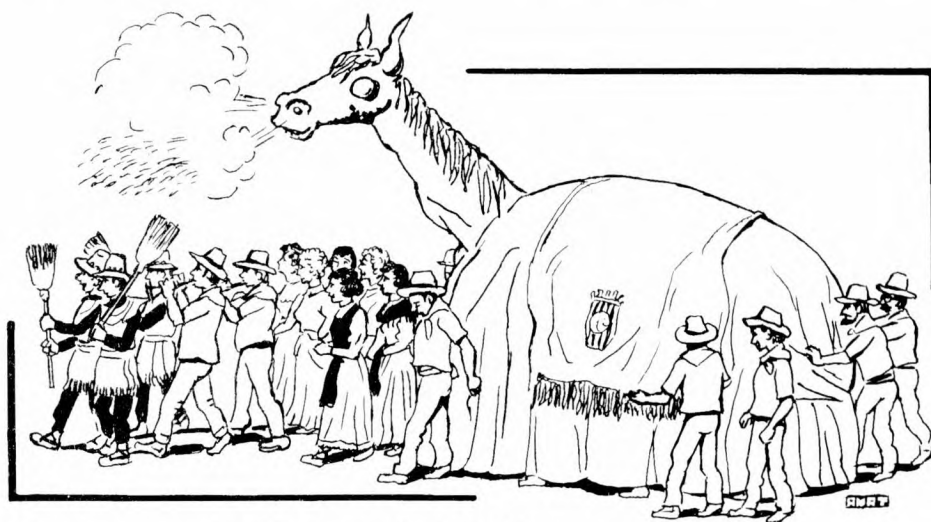
Des de la fi del segle XIV es féu habitual la seva utilització en les corrues organitzades per celebrar l'entrada d'un rei a la ciutat; eren construïts pels gremis i transportats sobre ca-

dafals, generalment a pes de braços²: a València, on són coneguts els entremesos de peu, en els quals els personatges anaven caminant, sembla que reemplaçaren els jocs presentats pels gremis amb motiu d'una festa assenyalada. Són esmentats en una disposició del 1413 que, per l'acollença de Ferran I, preveu l'organització de quatre entremesos, tres dels quals representarien la imatge

En tota representació teatral l'espai esdevé un component definitori i té un origen sagrat o sacralitzat.

del rei. Uns altres, a causa de la complicació de la maquinària, no formaven part de la corrua, sinó que, muntats en un lloc fix, eren contemplats per la gent que passava pel davant; aquest tipus derivà cap a veritables representacions teatrals³. Bé que cal situar al segle XV el punt de màxima fastuositat d'aquestes festes, l'organització d'entremesos perdurà fins que una ordre reial del 1719 fixà el ritual a seguir en l'acollença d'un monarca i no tingué en compte els entremesos populars.

En instituir-se la processó del Corpus, els entremesos hi foren incorporats a gairebé tots els indrets dels Països Catalans, potser per donar-hi la mateixa importància i vistositat que les

Dibuix que representa el Camell per carnestoltes fet per J. Amat.

EL VALOR FESTIU DE LA REPRESENTACIÓ

Joan Castells i Altirriba

festes règies⁴. Amb el temps arribaren a constituir un dels elements principals de la processó. A Barcelona, pel Corpus de 1424, que prengué un relleu extraordinari amb l'assistència d'Alfons el Magnànim, hi desfilaron set grups i representaren unitàriament una visió cronològica de temes bíblics, vida d'apòstols, de sants i de màrtirs.

Sovint s'ha dit que el teatre és l'art de les relacions humanes i que es manté viu i dinàmic per la seva capacitat d'inserir-se en el teixit social. Les representacions de Pastorets en són una bona mostra.

Els entremesos comportaven un ordre progressivament complex, tot i que no es fa visible la presència d'un director d'escena, i donen lloc, a final del segle XVI, a unes peces teatrals de caràcter menor conegudes també amb el nom de sainets, passos o comèdies. Per influència dels entremesos festius, començaren a representar-se en cadafals instal·lats a l'aire lliure.

La sortida del Camell de Molins de Rei és una representació vinculada a la festa. Malgrat que va ser reinstaurada l'any 1981, ha arrelat amb la mateixa força que els entremesos de la Patum de Berga —de llarga tradició ininterrompuda— perquè la gent l'ha reconegut com un fet aglutinador que els dona una identitat intransferible.

La força popular d'Els Pastorets

Des del seu origen, el teatre suposa la codificació social de la representació amb un llenguatge precís. Al mateix temps que implica la ficció, s'estratifica com a gènere —tragèdia, comèdia, drama— en un intent d'abastar tota la magnitud de la personalitat humana. Una de les manifestacions més populars de la materialització de la representació en el llenguatge teatral la tenim en *Els*

Pastorets, encara avui tan vius a Molins de Rei

En arribar les darreres setmanes de l'any proliferen arreu de Catalunya les representacions relacionades amb el Nadal i, molt especialment, *Els Pastorets*. Podriem dir que no hi ha poble ni poblet que no mobilitzi les forces vives per tal de fer realitat aquest tipus de representació. Durant els dies assenyalats, els escenaris s'omplen de personatges populars que es confonen amb els protagonistes bíblics per tal de rememorar la història —el Misteri— de l'adoració dels pastors al portal de Betlem. Milers de persones se senten cridades per la tradició i omplen els patis de butaques de tota mena de teatres —patronats parroquials, ateneus, casinos, locals municipals...— per badar, com infants, davant els trucs i la màgia dels efectes satànics i les sorpreses luminotècniques que embolcallen els angelets.

Davant d'aquest fet, sempre se'ns evidencia la mateixa pregunta: com és que un costum tan costós d'organitzar ha sobreviscut i, any rere any, reviu malgrat l'obvietat d'una història sense sorpresa argumental? La resposta també pot semblar òbvia: és que la força de la tradició segueix actuant des de l'interior d'una cultura. Xavier Fàbregas —escriptor que es va moure entre la crònica historiogràfica i l'antropologia cultural— inclou un apartat dedicat a les repre-

Escena d'Els Pastorets d'en Pitarra a Molins de Rei.

DOSSIER

La festa

EL VALOR FESTIU DE LA REPRESENTACIÓ

Joan Castells i Altirriba

Escena d'Els Pastorets d'en Pitarra a Molins de Rei.

representacions d'*Els Pastorets* en el seu llibre *Les arrels llegendàries de Catalunya*⁵, una obra esplèndida que ressegueix les llegendes, els mites i els ritus que configuren la tradició d'un país. D'aquesta manera, Fàbregas ens vol fer entendre que darrere d'aquestes representacions hi ha el mateix cabal energètic que mou els ritus dels difunts, les festes majors o les manifestacions populars relacionades amb el pas del temps i els solsticis, etc. En definitiva, que les representacions fetes a l'entorn del Nadal són ancestrals i que constitueixen una part de la idiosincràsia del nostre poble.

Les representacions de *Pastorets*, al costat de petites representacions vinculades a la missa del gall i del Cant de la Sibila, s'han de relacionar amb els cicles litúrgics i amb la voluntat didàctica que l'església catòlica va posar en marxa per tal d'alliçonar d'una manera senzilla els seus feligresos. Però, també, són vinculades a ritus pagans, en aquest cas a un dels més importants de la roda anual: el solstici d'hivern.

Efectivament, en un aiguabarreig de cerimònies paganes i manifestacions religioses, *Els Pastorets* es vinculen també al ritu de la fertilitat. En el seu llibre, Fàbregas cita l'antropòleg Joan Prat, que va remarcar la paradoxa del Nadal tal com la iconografia popular la representa: *...la meravella d'un nadó envoltat per quatre éssers*

estèrils: el bou (un castrat), la mula (un híbrid), una verge i un impotent... Això es veu compensat per la fertilitat miraculosa en la popularíssima escena de les esposalles de la Verge, en la qual a sant Josep li floreix una branca seca.

Les representacions de *Pastorets* són

una tradició que a Catalunya trobem de manera ininterrompuda des de l'edat mitjana. Tanmateix, en la forma que avui les coneixem es degueren concretar com a gènere a final del segle XVIII i els personatges que tipifiquen *Els Pastorets* es van pastant durant el segle XIX. Els textos més populars són els de Lluís Millà i els

Hem volgut reflexionar sobre el valor vital que la representació té per a les persones i la societat.

de Frederic Soler *Pitarra* —text encara emprat a Molins de Rei—, per bé que els noms de Ramon Pàmies, Josep M. Folch i Torres i Francesc A. Picas es reparteixen segurament les preferències dels afeccionats de Catalunya.

Sovint s'ha dit que el teatre és l'art de les relacions humanes i que es manté viu i dinàmic per la seva capacitat d'inserir-se en el teixit social. Les representacions de *Pastorets* en són una bona mostra.

La Passió de Molins de Rei no és cap modernitat

El canvi de llenguatge de la posada en escena de *La Passió* de Molins de Rei la fa singular i sorprenent, fins i tot més propera a la sensibilitat dels espectadors del segle XXI, però no és cap modernitat. Com a gènere

DOSSIER

La festa

EL VALOR FESTIU DE LA REPRESENTACIÓ

Joan Castells i Altirriba

passionistic està arrelada als orígens d'aquest tipus de representació i en participa.

Les *Passions* que es representen a diversos indrets de Catalunya són una evolució lògica dels Misteris d'origen medieval en els quals eren escenificats passatges de la vida de Crist, de la Mare de Déu o d'algun sant. Les primeres mostres d'aquest gènere poden ser datades del començament del segle X, al nord d'Occitània, on diverses esglésies van introduir a la litúrgia pasqual seqüències dialogades, representades per personatges dels evangelis. Fins al segle XII no s'introdueix la llengua vulgar i el diàleg no cantat.

La Sacra Passió de Natzaret de Mateu Janès, escena de l'any 1953.

Amb el pas dels segles, el gènere va evolucionar: l'escenografia es va complicar, les representacions van sortir de les esglésies cap a les places, la música va abandonar el seu paper preponderant, els clergues van deixar de ser els únics actors dels misteris, es van constituir confraries entre els diversos estaments socials, etc. Aquesta evolució continuada va fer que, al segle XIV, els misteris ja s'haguessin convertit en autèntics espectacles teatrals.

Per pressions de la jerarquia eclesiàs-

tica, aquests espectacles han seguit un recorregut per diversos espais i bona mostra d'ells encara són vius a alguns indrets dels Països Catalans.

Les representacions d'*El Misteri d'Elx* són una bona mostra de com eren utilitzats els presbiteris de les esglésies. Moltes processons, i especialment la que se celebra a Verges i que inclou *La dansa de la mort*, són exponents de com aquests espectacles van ocupar les places públiques. A finals del segle XVIII es traslladen als escenaris dels edificis que van bastir a quasi totes les poblacions les societats culturals i recreatives.

El món es transforma

Hem volgut reflexionar sobre el valor vital que la representació té per a les persones i la societat. Hem vist com aquestes manifestacions es personallitzen en el si de cada cultura i de cada comunitat fins a esdevenir signe d'identitat. Però, les actuals transformacions profundes de les societats provocaran un canvi radical del valor de la representació? No ho sabem, però se'ns obren nous interrogants. Som davant d'una nova època —en el sentit historicista del terme. Aquesta és una qüestió que es resoldrà quan l'home tingui una perspectiva històrica i vulgui comprendre els canvis que s'han produït a final del segle XX i principi del XXI. Però una diagnosi precipitada ens fa veure que s'estan modificant tres principis bàsics des que els filòsofs grecs ens van explicar l'organització de la vida i la societat i que ens han servit com a carta de navegar.

El fet més important d'aquesta transformació està referit a la capacitat científica de la manipulació genètica. La transmissió de la vida ja no caldrà que sigui mai més la repetició autònoma i atzarosa de les característiques fonamentals de cada individu dins d'una espècie. Aquest avenç acabarà incidint en el concepte de família, que es fonamenta en la or-

DOSSIER

Escena del grup de teatre Caràtula

ganització tribal, i pot passar que la família esdevingui només un ens econòmic o ni això.

El segle XXI ha nascut amb els avenços tècnics capaços de modificar substancialment els conceptes d'espai i de temps. Les distàncies entre els

països s'han reduït extraordinàriament i això ha portat com a conseqüència una circulació constant de gent de cultures tancades en elles mateixes durant segles. S'han establert influències globals fins i tot amb cultures que no tenen com a base dels seu pensament i la seva organització la filosofia grega. Aquesta transformació té encara un altre vehicle, la immediatesa en què circulen les informacions i que incideix en costums, en les formes de vida de cada comunitat i en el mateix concepte d'estat.

Un tercer element que ens mostra un canvi profund es refereix a la representació com a signe d'identitat de l'home. Hem vist que l'ésser humà té una necessitat ancestral de representar-se en una nova realitat figurada o simbolitzada. Des d'aquest punt de vista d'unes transformacions tan fonamentals se'ns han obert una colla d'interrogants per entendre'ns i entendre el món.

· Han canviat els mitjans de la

representació durant el segle XX?

· Que vol controlar l'home quan ara s'acosta a la representació?

· Els mitjans multimèdia han desbordat l'àmbit de la representació?

· En què ens representem les societats benestants: en la possessió d'utensilis antiquíssims amb dissenys diferents i embolcalls personalitzats?

· Quins són els nous rituals de solidaritat universal?

· Potser la representació del segle XXI es fonamenta en la contemplació—la simple contemplació—de l'esgarripança de catàstrofes naturals i pestes i misèria i fam i desolació?

Qui ho sap?

Notes

1 J. Huizinga, *Homo ludens*, Alianza Editorial, Madrid, 1972.

2 En les festes organitzades a Barcelona pel retorn de Martí I (1400), el pintor Lluís Borrassà ja intervingué en la construcció d'un entremès per encàrrec del gremi dels fresers.

3 Són remarcables els que s'organitzaren al portal de Sant Antoni, de Barcelona, per raó de l'entrada d'Isabel la Catòlica (1481), de Felip II (1568) i de Felip III (1589) de Castella, i els construïts a la Ciutat de Mallorca en les festes de rebuda de Carles V (1541).

4 Una primera notícia és del 1391 i esmenta l'organització de tres entremesos en la processó de Barcelona (*David i Goliath, el Paradís i l'Arca de Noè*).

5 Xavier Fàbregas, *Les arrels llegendàries de Catalunya*, Edicions de La Magrana, B. 1987.